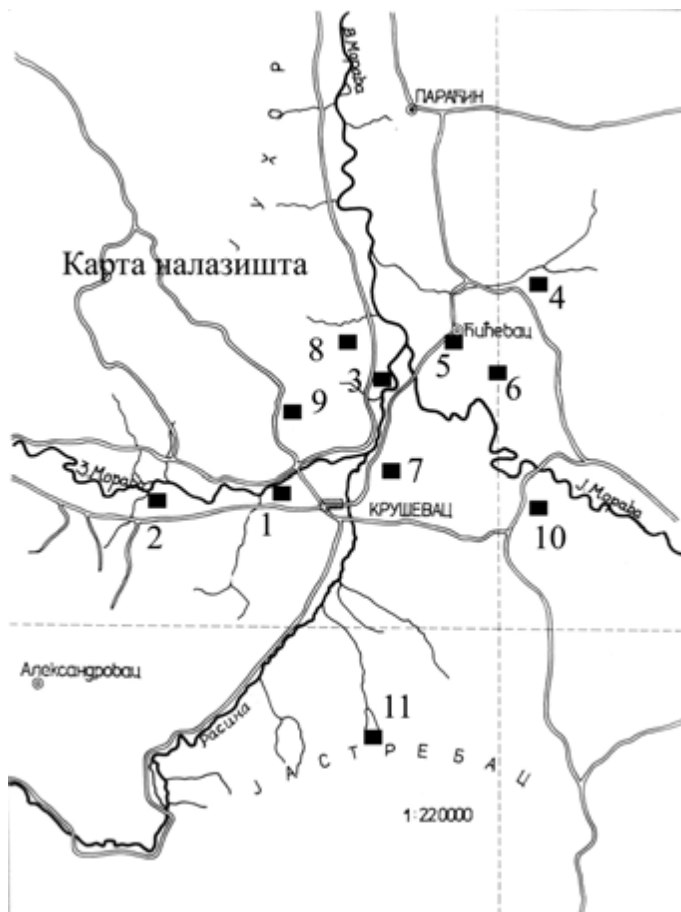

РИМСКЕ ФИБУЛЕ ИЗ АРХЕОЛОШКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У КРУШЕВЦУ

Апстракт: Налази фибула на локалитетима, који гравитирају подручју територијалне надлежности Народног музеја у Крушевцу, потичу са налазишта насеља која су од успостављања римске власти до рановизантијског периода имала улогу центара пољопривредне производње у плодном Поморављу. Налази фибула на локалитетима у најплоднијим деловима моравске долине то најречитије говоре. Реч је о локалитетима „Конопљара“ у селу Читлук и локалитету „Грабак“ у селу Почековина. На траси магистралног друма највеће налазиште је локација римског насеља *Praesidium Dasmīni*, у селу Нови Брачин. У време касне антике повећава се интересовање за балканске провинције. О томе нарочито говоре налази римских крстообразних фибула. Налази указују на присуство војних службеника у овом делу Царства на самом крају антике, у дугој половини IV века. У то време се утврђена насеља подижу само на висинским тачкама. У утврђењима се живот интензивира у периоду Сеобе народа. Најчешћи налази из тог периода јесу рановизантијске фибуле са посувраћеном стопом.

Кључне речи: „Грабак“ (Почековина), „Конопљара“ (Читлук), *Praesidium Dasmīni* у селу Нови Брачин, фибуле, антика, утврђења, рана Византија

Налази накита, као једног од најважнијих елемената за хронолошко праћење развоја римске културе, нису чести на теренима изван римских административних центара. Ипак, једна врста накита релативно често се јавља на античким налазиштима Римског царства. Реч је о фибули, употребном предмету на одећи античког човека који има и декоративну улогу накита. Фибуле су најчешћи налази из античког периода у Народног музеју у Крушевцу. Репертоар фибула из крушевачког музеја показује континуитет живота током римске доминације у централној Србији: од почетка римске власти, на прелазу из првог века пре Христа у први век нове ере, до касне антике и периода Сеобе народа.

1. Карта налазишта
1. Map of sites

Крушевачки крај – подручје територијалне надлежности Народног Музеја у Крушевцу, обухвата Крушевачку котлину, суседну Жупу александровачку, као и источне падине Копаоника и северне обронке Великог Јастрепца. На самом истоку овог подручја налази се окружје „Саставака“, места где се састају Јужна и Западна Морава, које формирају Велику Мораву. Надамак „Саставака“ је и магистрална моравска комуникација, коју прате остаци насеља са континуитетом од најстаријих времена људског насељавања подручја Централне Србије (Стојић и Чађеновић 2008).

* Душан Рашковић, археолог, Народног музеја, Крушевац

Са овог подручја, од Копаоника на западу до Велике Мораве на истоку, потичу бројни налази античке материјалне културе, који се чувају у археолошкој збирци Народног музеја у Крушевцу. Међу предметима које можемо повезати са временом римског присуства у Поморављу истичу се управо налази фибула. За израду фибула најчешће се користила бронза. Поред бронзаних фибула, збирка Народног музеја у Крушевцу поседује фибуле израђене од гвожђа, а на неколико примерака сачували су се трагови позлате. Фибуле су у музеј доспеле археолошким ископавањима, откупом и поклонима. Значајна је збирка фибула која потиче са терена римског пагуса у селу Почевина код Трстеника, а коју су поклонили налазачи.

2. Табла 1

2. Table 1

Међу налазима материјалне културе из овог периода, периода доминације Скордиска и њихових сукоба са Римљанима, највише пажње побуђују налази каснолатенских фибула. Истичемо једну фибулу из фонда Народног музеја у Крушевцу: то је фибула средњолатенске схеме са манжетом, направљена од бронзане жице; оквирно се може датовати у период од првог века старе до првих векова нове ере. Место налаза, нажалост, не знамо; вероватно је то шире подручје Поморавља (Табла 5, бр. 1).

Гледајући шири историјско-географски контекст римске власти на тлу Србије, крушевачко подручје се у доба када је римска држава била стабилна налазило у провинцији Горњој Мезији, надамак и између рудничких

3. Табла 2

3. Table 2

Према расположивим историјским и археолошким подацима, почетак римског интересовања за подручје Централне Србије можемо сместити у средину II века пре Христа, у време оснивања Провинције Македоније, 148. године пре нове ере. У том историјском периоду, подручјем данашње Републике Србије, које се налазило у непосредном суседству нове римске провинције, доминира племе Скордиска. Након продора Скордиска у Македонију 119. године пре Христа, Рим предузима офанзивне подухвате (Parazoglu 1969, 255–261). Риму ће бити потребно читаво столеће да сломи балканске народе, па и Скордиске (Šašel Kos 1975: 277–295).

ревира Копаоника, и у близини главне комуникацијске линије, која је пратила долину Велике Мораве. Римска држава је сасвим сигурно придавала важност контроли не само магистралних већ и вициналних комуникација у унутрашњости провинција, нарочито оних које су производиле храну, и оних у којима је цветало рударство, као што је то случај са Мезијом. Важност античких комуникација у римском периоду потврђују налази римске материјалне културе, па и налази римских фибула.

Мора се приметити да су, бар што се тиче крушевачког музеја, материјални остаци са већине антич-

ких локалитета тек површински налази, откупљени, поклоњени музеју од стране налазача, или пак прикупљени током проспекције терена. Тек ће археолошка ископавања локалитета „Конопљара“ у селу Читлук код Крушевца и локалитета „Бедем“ у селу Маскаре изнети на светло дана јасне, археолошки документоване остатке античких насеља на левој и десној обали Западне Мораве (Карта налазишта, бр. 3).

Током археолошких ископавања локалитета „Конопљара“ у селу Читлук, четири километра северо-западно од Крушевца, пронађено је пет римских фибула (Рашковић 2001: 81–89). Датовање тих фибула указује на континуитет живота у овом насељу од најмање три века. Изразито профилисана фибула датује се у први или други

4. Табла 3

4. Table 3

век нове ере, а занимљиви су налази три крстообразне фибуле (Табла 3, бр. 1, 2 и 3), које сврставамо у тип 34/Д 2 из друге половине IV века (Petković 2010: 263).

Током истраживања локалитета „Бедем“ у селу Маскаре пронађени су делови две фибуле. Реч је о плочастој емајлираној фибули ромбоидног облика, оивиченој пластичним круговима. Овај тип фибуле био је у употреби на самом почетку римске власти у Поморављу, у првом веку нове ере (Petković 2010: 190–191).

Други налаз са „Бедема“ је бронзана игла – карактеристичан део фибуле са шариром. И овај тип фибула је био у употреби у раном периоду римске доминације.

Сам положај „Бедема“ је стратешки изузетан. То је место „Саставака“, где се састају Јужна Морава и Западна Морава, које формирају Велику Мораву. То је и почетак Великоморавске долине, где се сустичу моравски друмски правци (Рашковић 2009: 13–15). Тим правцем пролази магистрална комуникација Поморавља, Виминацијум–Ниш, тако да се окружје „Саставака“ практично наслања на ту магистралну комуникацију, што је и један од фактора значаја овог простора.

Конфигурација терена имала је одлучујућу улогу у настанку насеља у окружју стратешког места „Саставака“, код „Куле Тодора од Сталаћа“, или на „Укоси“, или пак на „Бедему“. „Бедем“ је низинско утврђење које се користило током и рукавцима Западне Мораве за

5. Табла 4

5. Table 4

организовање одбране, док су, „Кула Тодора од Сталаћа“ и „Укоса“ утврђења градинског типа, смештена на изданцима Мојсињских планина изнад тока Јужне Мораве (Рашковић 2009: 13). Са подручја уже околине „Куле Тодора од Сталаћа“ и „Укосе“, и уопште подручја Мојсињских и Послонских планина, потиче више фибула. Две, већ публиковане, римске фибуле пронађене су на локацији код „Куле Тодора од Сталаћа“ (Рашковић 2003: 39–53). Једна крстообразна бронзана фибула на којој су сачувани трагови позлате пронађена је на локалитету у селу Браљина (Рашковић 1998: 174). Носилац ове фибуле засигурно је заузимао важно место у локалној администрацији, у неком од већих места на

магистралној комуникацији. Са локалитета у самом Ђићевцу потиче неколико већ публикованих фибула, које нам говоре о постојању римског насеља у самом Ђићевцу (Карта налазишта, бр. 5).

Иако дотиче магистралну комуникацију тек у малом сегменту овог пута у зони данашњих насеља Ђићевац и Ражањ, Крушевачки крај је ипак у прометном смислу непосредно повезан с том комуникацијом, како данас, тако и у времену о коме говоримо. Ту је била смештена једна од путних станица забележена у римским итинерарима – *Praesidium Dasmini*. Ово античко насеље је смештено на природном стецишту упоредничких праваца који се из споредних комуникационих праваца овде стапају са магистралном комуникацијом.

Praesidium Dasmini убицирамо у простор данашњег насеља Нови Брачин, на ивици Велико-моравске долине и на ивици плодне терасасте долине селâ Витошевац и Смиловац, на левој обали Јовановачке реке (Карта налазишта, бр. 3). Са самог локалитета *Praesidium Dasmini* потичу занимљиви налази фибула који се налазе у збирци Народног музеја у Крушевцу.

Истичемо налазе фибула из раних времена успостављања римске власти, из периода од друге половине првог века нове ере до успостављања римске провинције Горње Мезије и освајачких подухвата цара Трајана у Дакији, у првим деценијама другог века нове ере. Реч је о примерцима као што је фибула која се може уврстити у деривате типа „Ауген“ (Табла 1, бр. 1; Košćević 1980: 17–18), или део главе и лука фибуле која је дериват типа „Ауциса“ (Војовић 1983: 23). Занимљиви су мотиви кружића у облику ока на глави ове фибуле, од којих два имају зракасте изданке, попут сунчевих зрака (Табла 1, бр. 2). Као у случају налазишта „Конопљара“ код Крушевца, датовање ових примерака указује на континуитет живота. Са терена поменутог насеља, важног у прометном смислу, потиче и једна крстообразна фибула, украшена са по два пара волута на стопи. Ове фибуле одређујемо као варијанту 34 Д и датујемо их крај IV века, односно у време владавине царева Валенса и Валентинијана (Petković 2010: 265–267).

Локалитет *Praesidium Dasmini* и његова шира околина јесу подручје са неколико античких локалитета, као што је онај у суседном општинском средишту, у Ђићевцу (Рашковић 2003: 39–53). И поред значаја магистралне комуникације, највише римских фибула из Народног музеја у Крушевцу ипак потиче са локалитетâ у долини Западне Мораве, нарочито са локалитета „Грабак“ у селу Почекovina.

У ближој околини Крушевца, у зони простора Крушевачке котлине, постоји неколико археолошких налазишта античких насеља, римских викуса, са којих потичу појединачни налази фибула. Углавном је реч о налазима једне или две фибуле на локалитетима селâ из

6. Табла 5

6. Table 5

времена римске доминације, у долинама моравских речица, притока главних река Поморавља. Ови налази сведоче о интензитету живота у околини Крушевца, са понеким развијеним насељем завидног животног стила, и то у периоду од другог до краја четвртог века. То су локалитети на скрајнутим местима у односу на токове главних комуникација, као што је, на пример, налазиште „Дуга њива“ у атару села Макрешане (Карта налазишта, бр. 7), где је пронађена тзв. „омега“ фибула, са увијеним крајевима, датована у период од III до IV века (Табла 2, бр. 1). Такво насеље налазимо и у долини Рибарске реке, у месту Ђунис (Карта налазишта, бр. 10), где је поред других археолошких предмета пронађена и једна изразито профилисана римска бронзана фибула (Табла 2, бр. 2). На локалитету у долини Каленићке реке, у селу Бачина (Карта налазишта, бр. 8), пронађена је изразито профилисана римска бронзана фибула (Табла 2, бр. 3), а на локалитету у селу Мареново, у долини Залоговачке реке (Карта налазишта, бр. 9), пронађен је фрагмент крстообразне фибуле са сачуваном главом и делом лука. Дакле, и овде је реч о фибулама које се датују у најпроспе-

7. Табла 6

7. Table 6

ритетнији период римске власти у провинцијама, од другог до четвртог века нове ере.

Највеће налазиште у овом крају, и по ширини распрострањања, и по броју налаза, јесте локалитет „Грабак“ у селу Почековина. „Грабак“ је смештен на равном моравском терену, на левој обали Западне Мораве, на положају који омеђују две моравске притоке: Црнишавска река, западно, и Лопашка река, на источном делу локалитета. Углавном припада атару села Почековина, иако се налазиште пружа и у атар села Доњи Рибник (Карта налазишта, бр. 2). Локалитет је смештен на високом моравском платоу и заштићен је од високих водостаја. Материјал који се може пронаћи на површини овог локалитета указује да је реч о великом римском насељу. О једној богатој збирци фибула које потичу са налазишта Грабак, и које се налазе у Народном музеју у Крушевцу, можемо говорити захваљујући чињеници да мештанин Ненад Митровић ревносно прикупља налазе са овог локалитета. Реч је, дакле, о локалитету са чак 67 пронађених фрагмената или, ретко, целих фибула. Фибуле из Почековине датују се у период од првог до четвртог

века нове ере. Истичемо налазе као што су фибула са шарниром, блиска типу „Ауциса“, са плочастом и проширеном главом украшеном кружићима у облику ока и истим украсима на крају лука фибуле, са зеленом патином (Табла 4, бр. 1); изразито профилисана фибула (Табла 4, бр. 2), и коленаста фибула (Табла 4, бр. 3). То су најпопуларнији облици фибула на подручју Горње Мезије током класичног периода римске антике. Истичемо и две коленасте фибуле специфичних облика са одређеним зооморфним асоцијацијама (Табла 6, бр. 1 и 2). Редак је налаз фибуле која представља хибрид две врсте фибула: коленасте и изразито профилисане (Табла 6, бр. 3). Занимљиви су налази две оштећене плочасте фибуле украшене проламањем, које припадају касноантичком периоду, односно датирају из III–IV века: фибула која подсећа на више спојених труба, и оштећена плочаста фибула танких зидова (Табла 5, бр. 2 и 3). Дакле, репертоар античких фибула из Народного музеја у Крушевцу илуструје општу слику бујног живота у Поморављу у периоду од првог до четвртог века нове ере.

Већ и сама чињеница да су у време касне антике бројни налази крстообразних фибула сведочи о појачаном интересовању за балканске провинције. То је време када се подижу утврђена насеља на висинским тачкама, па се живот се из долина сели на у таква насеља. У утврђењима се живот интензивира у периоду Сеобе народа, а један од најбољих примера је локалитет „Градац“ у атару села Буци, код црквице св. Петке, на Великом Јастрепцу. Утврђење је подигнуто на стратешком положају са којег се контролише читава крушевачка котлина. Сматрамо да је утврђено насеље живело пуним животом на самом крају IV века, и у првој половини V века, па тако датујемо и фибуле нађене на овом локалитету. Реч је о гвозденим фибулама са посувраћеном, трапезоидном стопом, које се датују у средину V века (Naralambieva и Atanasov 1991: 50–55; Petković 2010: 263; Табла 7, бр. 1 и 2) и једноставној лучној фибули од гвозденог лима (Табла 7, бр. 3). Рановизантијске гвоздене фибуле са тврђаве „Градац“ много су једноставније израде од класичних римских бронзаних фибула, о којима смо говорили у овом раду. Налази са локалитета „Градац“ сликовито приказују декаденцију у изради фибула. На пример, израда крстастих фибула из IV века била је свакако захтевнији задатак, па су се такви предмети могли израђивати само у већим римским градским центрима или у самим војним јединицама. Једноставне гвоздене фибуле са посувраћеном стопом, израђене искуцавањем, сечењем и савијањем, могле су бити производи локалних радионица неког од већих утврђења, као што је „Градац“ код Свете Петке. Велике количине згуре која се по правилу налази у свим рановизантијским утврђењима, па и у утврђењу „Градац“, говоре нам не само о ковачким радионицама, него и о правој металургији на овим лока-

литетима. Са локалитета „Градац“ код Свете Петке потиче и налаз ингота гвожђа.

Налази фибула у крушевачком крају потичу са локалитета у којима је живот био континуран од успостављања римске власти до рановизантијског периода и времена Сеобе народа. У време касне антике повећало се интересовање за балканске провинције, о чему најречитије говоре налази фибула, а нарочито

налази римских крстобразних фибула. Налази указују на присуство војних службеника у овом делу царства, на самом крају антике, у дугој половини IV века. То је и време када се подижу утврђена насеља на висинким тачкама, а живот се у тим утврђењима интензивира у периоду Сеобе народа. Најчешћи налази из тог периода су налази рановизантијских фибула са посувраћеном стопом.

ЛИТЕРАТУРА

E. Keller, 1971
Die spätromischen grabfunde in Sudbayern, Munchen.

Koščević, R. 1980
Antičke fibule s područja Siska, Zagreb: Odjel za arheologiju Centra za povijesne znanosti Zagreb, 17–18.

Petković, S. 2010
Crossbow fibulae from Gamzigrad (Romuliana), *Старинар* (Београд), 60: 111–136.

Petković, S. 2010
Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e., Beograd: Arheološki institut.

Peškar, I. 1972
Fibeln aus der römischen Keiserzeit in Mähren, Praha: Academia.

Рашковић, Д. 1998
Рекогносцирање античких локалитета и комуникација на подручју Мојсињских и Послонских планина, *Гласник Српског археолошког друштва* (Београд) 14: 171–191.

Рашковић, Д. 2003
Стање истражености античких налазишта Расинског округа: рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, у: *Меморијал Драгослава Срејовића: зборник радова 2*, Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности, 31–55.

Рашковић, Д. 2001
Налази из касноантичког периода на локалитету Конопљара, у: *Археолошка налазишта Крушевца и околине: зборник радова са археолошког скупа одржаног 15-18. маја 1997. године*, ур. Н. Тасић и Е. Радуловић, Крушевац: Народни музеј; Београд: Балканолошки институт САНУ, 81–107.

Рашковић, Д. 2009
Археолошка топографија окружја ставаа Јужне Мораве и Западне Мораве у антици, *Крушевачки зборник* (Крушевац) 14: 13–15.

Стојић, М. и Чађеновић, Г. 2008
Крушевац: културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони става Западне Мораве и Јужне Мораве, Београд: Археолошки институт; Крушевац: Народни музеј.

Хараламбиева, А. и Атанасов, Г. 1991
Фибули от V–VI в. в Шуменския музей, *Известия на Народния музей Варна* (Варна) 27 (42): 50–55.

Šašel Kos, M. 1977
The Military role of Macedonia from the civil wars to the establishment of the Moesian Limes, In: *Limes: Akten des XI internationales limeskongresses, Székesfehérvár, Aug–Sept 1976*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 277–295.

Summary

DUŠAN RAŠKOVIĆ*

ROMAN FIBULAE FROM THE ARCHAEOLOGICAL
COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM
OF KRUŠEVAC

The finds of fibulae from archaeological sites supervised by the National Museum of Kruševac originate from the sites of the settlements which were the centers of agricultural production in the fertile region of Pomoravlje between the establishment of Roman government and the Early Byzantine period. The fibulae found at the sites in the most fertile areas of the Morava River valley are the most eloquent witnesses to this development. The sites in question are "Konopljara" in the village of Čitluk and "Grabak" in the village of Počekovina. The largest deposit is the Roman *Praesidium Dasmuni*, discovered in the village of Novi Bračin, lying on the track of

the highway. During late antiquity, there was a rising interest in the Balkan provinces, which was also reflected in Roman crossbow fibulae, discovered at these sites. They indicate the presence of military officers in this part of the Empire at the very end of antiquity, during the fourth century A.D. This was also the time when fortified settlements were built, mainly at high points. During the Migration period, the life in these settlements was intensified. The most common finds from this period are Early Byzantine fibulae with the foot bent back to touch the bow and wrapped or tied around it.